



**PHASELIS** | Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi  
Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies  
Volume III (2017)

## Karahayıt'ta (Denizli) Hayıt Ağacının (*Vitex agnus-castus* L.) Geleneksel Kullanımı

*Traditional Uses of Chaste Tree (Vitex agnus-castus L.)  
in Karahayıt (Denizli)*

**Bilge YILMAZ KOLANCI**



The entire contents of this journal, *Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies*, is open to users and it is an 'open access' journal. Users are able to read the full texts, to download, to copy, print and distribute without obtaining the permission of the editor and author(s). However, all references to the book notices, criticisms and translations published in the e-journal *Phaselis* are to indicate through reference the source of the citation from this journal.

*Phaselis: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies* is an international peer-reviewed journal and the book notices, criticisms and translations which have had their peer reviewing process completed will be published on the web-site ([journal.phaselis.org](http://journal.phaselis.org)) in the year of the journal's issue (e.g. Volume II: January-December 2016). At the end of December 2016 the year's issue is completed and Volume III: January-December 2017 will begin.

Responsibility for the articles published in this journal remains with the authors.

**Citation** Bilge YILMAZ KOLANCI, "Karahayıt'ta (Denizli) Hayıt Ağacının (*Vitex agnus-castus* L.) Geleneksel Kullanımı". *Phaselis* III (2017) 49-60. DOI: 10.18367/pha.17002

Received Date: 07.12.2017 | Acceptance Date: 14.03.2017 | Online Publication Date: 12.04.2017

**Editing** Phaselis Research Project  
[www.phaselis.org](http://www.phaselis.org)



## Karahayıt'ta (Denizli) Hayıt Ağacının (*Vitex agnus-castus* L.) Geleneksel Kullanımı

### *Traditional Uses of Chaste Tree (Vitex agnus-castus L.) in Karahayıt (Denizli)*

Bilge YILMAZ KOLANCI\*

**Öz:** Ballıbabagiller (*Lamiaceae*) familyasının bir türü olan hayıt (*Vitex agnus-castus* L.), Akdeniz ikliminin etkisi altında, Akdeniz ve Ege kıyılarında yetişmekte olup antikçağdan günümüze birçok alanda kullanılan bitkiler arasında önemli bir yere sahiptir. Anadolu'da, hayıtın yoğun olarak yetiştiği bazı yerleşimlerde, bitkinin yöre halkı için taşıdığı önemden dolayı ismini hayıt ağacından alan Karacahayıt, Karahayıt, Hayıtlı olarak adlandırılan birçok yerleşim bulunmaktadır. Denizli kent merkezine 20 km mesafede bulunan Karahayıt da bu yerleşim alanlarından birisidir. Bu çalışmada, hayıt ağacının, yöre halkı tarafından eskiden beri ne şekilde bilindiği, tanındığı ve kullanıldığı araştırılmış, bu bilgilerin kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Karahayıt'ta yaşayan insanlarla hayıt ağacı ile ilgili yüz yüze görüşmeler yapılmış ve kullanım ile uygulama yöntemleri bir araya getirilerek bilgiler kayıt altına alınmıştır. Karahayıtlılar tarafından eskiden daha yoğun kullanıldığı tespit edilen hayıtın, halk tıbbında, el sanatlarında, haşerelere karşı, esans ve beslenme amaçlı olarak birçok alanda kullanıldığı belirlenmiş; ancak günümüzdeki modernleşmeye bağlı olarak bu kullanımların gitgide azaldığı, bitkiyi kullanan neslin ölümleriyle birlikte, hayıtlı ile ilgili bilgi birikiminin yok olmaya yüz tuttuğu görülmüştür.

**Anahtar sözcükler:** Denizli, Karahayıt, *Vitex agnus-castus* L., Hayıt, Etnobotanik

**Abstract:** As a member species of family *Lamiaceae*, the chaste tree (*Vitex agnus-castus* L.) grows in the Mediterranean and Aegean regions where the Mediterranean climate prevails and it has had an important place among plants with a wide range of areas of use since antiquity. Some settlements where this plant grows abundantly around are even named after it, for instance, Karacahayıt, Karahayıt, Hayıtlı. This article studies the place of the chaste tree in the local culture of Karahayıt town located about 20 km north of Denizli; queries cover issues such as how this tree is known and has been used since ancient times by the locals. The aim has been to document and compile all the information relevant to the chaste tree and finally transfer it to the future generations. For this purpose, locals of the Karahayıt town were interviewed face to face and knowledge on the methods of use and implementation were recorded. It was noted that the locals used the chaste tree more often in the past in a variety of areas such as folk medicine, handicrafts, keeping away insects, fragrant extract, and food. However, today these uses decline due to modernisation of lifestyle and as the elderly with the knowledge of the chaste tree pass away the accumulation of information tends to disappear.

**Keywords:** Denizli, Karahayıt, *Vitex agnus-castus* L., Chaste, Ethnobotany

\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Denizli. bilgey@pau.edu.tr

## Giriş

Günümüzde, Anadolu'nun birçok yöresinde, hayıt ağacından ve bu ağacın yöre için taşıdığı önemden dolayı ismi bitki ile özdeşleşen Karacahayıt, Karahayıt, Hayıtlı, Hayıtbükü gibi birden çok yerleşim bulunmaktadır. İsmi, yerleşim yerindeki hayıt ağaçlarından alan ve Denizli kent merkezine 20 km mesafede bulunan Karahayıt'ta bunlardan birisidir. Günümüzde, teknolojinin gelişmesi ile birlikte değişen hayat koşulları, özellikle şehirlerde, eskiden beri yaşamın birçok alanında kullanılan bitkilerle ilgili derin bilgi birikiminin hızlı bir şekilde yok olmasına sebep olmaktadır. Köy, kasaba gibi küçük yerleşim alanlarına yavaş yavaş yansıyan kültürel değişim, Anadolu insanının köklü geçmişinden gelen ve kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi birikimlerinin ve kültürel değerlerinin yitirilmesinde en büyük etkidir. Bölgede bulunan şifalı kaplıcalar ve tarihi kalıntılardan dolayı yurt içinden ve yurt dışından yoğun bir şekilde ziyaretçi alan Karahayıt, ekonomik gelişme ve kültürel etkileşimlerle birlikte değişimin eşliğindedir. Çalışmamızda, yerleşime adını veren *hayıt ağacı*'nin, yöre halkı tarafından eskiden beri ne şekilde bilindiği, tanındığı ve kullanıldığı araştırılmış, bu bilgilerin kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır. Çalışmamızda, Karahayıt'ta yaşayan 80'in üzerinde kişiyle yüz yüze görüşülmüş, hayıt ağacının yöreyle ilişkisi ve kullanımları hakkında sorular yöneltilmiş, böylece yerel halkın bu bitkiyle ilgili bilgi birikimleri kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada elde edilen bilgiler, hayıt ağacı ile ilgili antikçağdan günümüze aktarılan yazılı bilgiler ve bugün Anadolu'nun farklı yörelerinde tespit edilen kullanım alanları ile karşılaştırılarak, binlerce yıldır değişmeden, nesilden nesile aktarılan ortak belleğin örtüşen ve ayrılan yönleri değerlendirilmiştir<sup>1</sup>.

## Hayıt Ağaçları ve Karahayıt'ta Belirlenen Kullanım Alanları

Ballıbabagiller (*Lamiaceae*) familyasının<sup>2</sup> bir türü olan hayıt bitkisi<sup>3</sup> (*Vitex agnus-castus* L.), ortalama 1-6 m. arası değişen yükseklikte, çalı veya küçük ağaç formunda<sup>4</sup> olup Anadolu'da yaygın olarak *hayıt ağacı*, *ayıt ağacı*, *beş parmak otu* isimleriyle bilinmektedir<sup>5</sup> (Fig. 1-3). Kışın yapraklarını döken ağaçta, Haziran-Temmuz aylarında salkım şeklinde açan beyaz, soluk pembe, mavi veya mor renkli, beş dişli, çan formu çiçekler görülmektedir (Fig. 4-5). Yaprakları karşılıklı, 3-7 parçalı, uzun ve oval olup uca doğru sivri<sup>6</sup>, ortalama 3 mm çapındaki küre biçimli tohumlar, acımsı ve serttir<sup>7</sup> (Fig. 6). Hayıt ağacı, çoğunlukla Akdeniz İklimi'nin etkisi altında, Akdeniz ve Ege kıyılarında, tuzluluk etkisi olmayan, azot ve fosfor bakımından zengin, kumlu-alüvyonal topraklar ve kayalık alanlarda yetişmektedir<sup>8</sup>. Karahayıt'ta uygun iklim ve toprak koşulları, hayıt ağacının geniş bir alanda yetişmesine olanak sağlamıştır. Yakın bir zamana kadar daha yoğun bulunan ve bu nedenle yerleşimin isimlendirilmesinde de asıl etken olan hayıtın, bölgede hem ağaç, hem de çalı olmak üzere iki farklı yaşam formu da yetişmektedir (Fig. 1-3).

<sup>1</sup> Çalışmayla ilgili görüş ve önerilerini içtenlikle paylaşan Pamukkale Üniversitesi Biyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Gürkan SEMİZ'e ve Karahayıt'ta gerçekleştirilen alan çalışmasında sağladıkları desteklerinden dolayı Özge YILMAZ ve Burcu AKÇA'ya teşekkür ederiz. Yine bilgilerini benimle büyük bir içtenlikle paylaşan tüm Karahayıtlılar'a en içten teşekkürlerimizi iletiriz.

<sup>2</sup> Güner 2012, 602. Lamiaceae familyası için bkz. Güner 2012, 547-602.

<sup>3</sup> Günümüzde hayıt ağacı, ayıt, ayıd, keşiş biberi, iffet ağacı, namus ağacı, beşparmak otu gibi çeşitli adlarla bilinmektedir (Baytop 1984, 252; Baytop 2007, 132; Gül 2007, 41; Küçükler 2010, 404; Gençler – Özkan 2010, 56).

<sup>4</sup> Davis 1982, 35; Blamey – Grey Wilson 1993, 387.

<sup>5</sup> Baytop 1963, 35, 332.

<sup>6</sup> Baytop 1963, 332; Öztürk *et al.* 1990, 44; Blamey – Grey Wilson 1993, 387; Tanker *et al.* 1993, 388; 2007, 308.

<sup>7</sup> Baytop 1984, 252; Blamey – Grey Wilson 1993, 387.

<sup>8</sup> Doğan – Mert 1998, 327-334; Doğan *et al.* 2008, 97; Karamanoğlu 2007, 378; WHO 2009, 9; Göktürk 2015, 110.



Fig. 1. Pamukkale travertenleri çevresindeki hayıtlar



Fig. 2. Karahayıt'ta bulunan hayıtlar

Yöredeki çalı formundaki bireylerin çiçekleri, beyaz, soluk pembe ve mor renktedir (Fig. 4-5). Hayıtlar bugün, yerleşim alanında yapılaşma olmayan boş arazilerde, nadiren evlerin bahçelerinde, özellikle sulak alanların yakınında ve yol kenarlarında, Pamukkale travertenlerinin çevresinde ve antik Hierapolis kentinin içerisinde belli alanlarda görülmektedir (Fig. 1-3). Karahayıt'ta yaşayan yerli halkla yaptığımız sözlü görüşmelerde (Fig. 7-8), yerleşmenin ismini hayıtlardan aldığı, hayıtın özellikle yakın bir geçmişte, günlük yaşantılarında kullanılan önemli bitkilerden birisi olduğu, hastalıkların tedavisinden el sanatlarına, haşerelere karşı etkisinden, esans yapımına dek birçok farklı alanda kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak günümüzde, hayıt ağacıyla ilişkili kullanım ve uygulamalar azalmış ve hatta bilgiler, modernleşmenin yanı sıra hayıt ağaçlarının da azalması ile birlikte yok olmaya yüz tutmuştur.

#### Karahayıt Adının Yöre Halkının Belleğindeki Anlamı

Yöre halkı ile yaptığımız görüşmelerde, Karahayıt isminin, eskiden burada yoğun bir şekilde görülen hayıt ağaçlarından geldiği, daha önceki dönemlerde her evin önünde bir hayıt ağacının bulunduğu, ancak zamanla bu ağaçların kendileri tarafından gerek ev inşaatları, gerekse bahçe düzenlemeleri esnasında bilinçsizce kesilerek, bölgedeki ağaçların gitgide azaldığı öğrenilmiştir. Yörenin isimlendirilmesiyle ilgili iki farklı bilgi elde edilmiştir. Bunlardan ilki, hayıt ağacının tohumlarının koyu renkte olmasından dolayı yöreye yerleşen yörükler tarafından *Karahayıt* adının verildiğidir. Edinilen diğer bilgi ise, dilden dile aktarılan bir efsane niteliğindedir. Söz konusu bilgiye göre, eskiden bu yöreye yerleşen yörüklerden bir çobanın, dağda koyunlarını otlattığı sırada, bataklık kenarında bulunan hayıt ağaçlarının yanmaya başladığı ve çobanın dağdan yanan hayıt ağaçlarına bakarak *bizim hayıtlar kara hayıt oldu* şeklindeki söylemi sonrası bu ismin yayılarak yerleşime *Karahayıt* denildiğidir.

#### Halk Tıbbında Kullanımı

Hititler zamanında dahi tıbbi metinlerde tohumlarıyla birlikte ilaç olarak kullanıldığı düşünülen hayıt ağacının<sup>9</sup>, antikçağdan günümüze dek nesilden nesile, sözlü ve yazılı bilgi birikimiyle aktarıldığı görülmektedir. Hellen ve Romalı hekimler tarafından da birçok hastalığın tedavisinde kullanılan hayıtla ilgili bilgiler, MÖ 460-370 yılları arasında yaşayan Hippokrates<sup>10</sup>, MS I. yüzyılda yaşayan Plinius<sup>11</sup> ve Dioskorides<sup>12</sup>, MS II. yüzyılda yaşayan Galenus<sup>13</sup> tarafından günümüze

<sup>9</sup> Thompson 1949, 296-298; Ertem 1974, 102.

<sup>10</sup> Hippokr. *Ulc.* 4.

<sup>11</sup> Plin. *nat.* XXIV. 38.

ulaştırılmıştır. Hayıt ağacı, antik kaynaklar tarafından *vitex*, *agnos* ve *lygos* adı altında tanımlanmış<sup>14</sup> ve bitkinin hangi hastalıklarda ne şekilde uygulamasının yapıldığı detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Karahayıt örneğinde elde ettiğimiz bilgiler, antikçağda var olan bilgi birikiminin kesintisiz günümüze dek aktarıldığını göstermiştir.



Fig. 3. Hierapolis antik kenti içerisindeki hayıt ağaçları, Mayıs (2016) ve Mart (2017) aylarındaki durumu

Karahayıt'ta yaptığımız görüşmelerde, hayıtın yoğun bir şekilde çeşitli hastalıkların tedavisinde, rahatsızlığın türüne bağlı olarak farklı yöntemlerle uygulandığı, ayrıca uygulamalarda özellikle ağacın tohumu ve taze yapraklarından yararlandığı tespit edilmiştir (Fig. 6). Yörede hayıt ağacının özellikle karın, mide, baş ağrısında, romatizmal eklem ağrılarında, mide bulantısında, bağırsak rahatsızlıklarında, çeşitli kadın hastalıklarında, şeker, kalp-damar hastalıklarında, ödem tedavisinde ve egzama türü cilt hastalıklarında kullanıldığı belirlenmiştir.

Yöre halkı, özellikle üşütmeden kaynaklanan karın ağrısında, hayıt ağacının yapraklarını topladıktan hemen sonra taze olarak karın üzerine sardıklarını ve yaprağında bulunan özün deriye geçerek ağrılı bölgeyi 1-2 saatlik bir sürede tedavi ettiğini aktarmaktadır. Bazı kişiler ise, yaprakları ezip içerisindeki özünü ve kokuyu açığa çıkardıktan sonra lapa şeklinde doğrudan ağrıyan bölgeye uygulamaktadır. Bu uygulamanın yörede özellikle karın ağrıyan bebek ve çocuklarda daha yoğun kullanıldığı öğrenilmiştir. Hippokrates<sup>15</sup> MÖ IV. yüzyılda, yaprakların suda haşlanmasıyla elde edilen lapayı iltihap ve şişlik oluşan bölgelerin tedavisinde, Romalı hekim

<sup>12</sup> Dsc. *Med.* I. 135.

<sup>13</sup> Gal. *Met. Med.* XIV.

<sup>14</sup> Plinius (*nat.* XXIV. 38) ve Dioskorides'in (*Med.* I. 135) aktardıkları bilgiler, isimlendirmenin antikçağda gerçekleştirilen dini bir törendeki kullanımı ve ağacın yapısal özellikleri nedeniyle yapıldığını göstermektedir. Bu törene göre; Atinalı kadınların, Tanrıça Demeter (Ceres) onuruna düzenlenen *Thesmophoria* bayramında, törenin belli günlerinde erkeklerle ilişkiye girmeleri yasaklanmıştı. Bundan dolayı kadınlar, cinsel arzularını bastırmak amacıyla hayıtın yaprak ve dallarını yataklarına serpmekte, hayıt ağacın namuslarını ve iffetlerini koruduğuna inanmaktaydı. Her iki kaynağa göre, dini törenlerdeki bu işlevi nedeniyle, ağaca "*agnos-iffet/namus*" ismi verilmiş, ayrıca dallarının sertliğinden dolayı "*lygos-ince dal*" ismi de kullanılmıştır. Dioskorides (*Med.* I. 135), hayıt ağacının, *agonon*, *lygon*, *amictomiaenon*, *tridactylon*, *sanguis ibis*, *piper agreste*, *ligusticum* olarak da adlandırdığını, büyücülerin *semnon*, Mısırlıların *sum*, Romalıların ise *salix marina* ismini kullandığını aktarmıştır. Ağacın cinsel isteği bastırdığı düşüncesi Ortaçağ'da devam etmiş, cinsel arzularını bastırmak isteyen rahipler hayıt bitkisinden yararlanmışlardır. Bu nedenle hayıt ağacı günümüzde "*keşiş biberi*" olarak da bilinmektedir (Gül 2007, 41-42). Bitkinin Latince isminde geçen *Vitex*'in ise dalların örülebilmesinden dolayı *vitalis-örülerek yapılmış* kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Gençler – Özkan 2010, 56).

<sup>15</sup> Hippokr. *Ulc.* 4.

Dioskorides<sup>16</sup> ise MS I. yüzyılda lapa olarak, baş ağrısına karşı önermiştir. Yörede karın ağrısının tedavisinde uygulanan diğer bir yöntem ise, suda yalnızca hayıt yapraklarının kaynatılarak çay şeklinde tüketilmesidir. Denizli'nin Buldan İlçesi'nde yapılan bir araştırma, Karahayit'ta olduğu gibi özellikle karın ağrıyan çocuklarda kullanıldığını, bu uygulamada hayıt ağacının tohumu ve yapraklarından hazırlanan bir lapanın tercih edildiğini göstermiştir<sup>17</sup>. Çanakkale ve Aydın'da da benzer şekilde karın ağrısına karşı halk tarafından hayıt kullanıldığı tespit edilmiştir<sup>18</sup>. Ayrıca Karahayit'ta, tohumların demlenerek içilmesiyle ishal ve bağırsak gazına karşı tedavi amaçlı kullanıldığı öğrenilen hayıtın, Plinius'un<sup>19</sup> verdiği bilgilerden, antikçağda aynı amaçla tercih edildiği ve kullanımının kesintisiz devam ettiği anlaşılmaktadır. Muğla'da yapılan bir araştırmada, benzer şekilde bağırsak rahatsızlıklarında hayıtın kullanıldığı belirlenmiştir<sup>20</sup>.



Fig. 4. Mor renkli hayıt çiçekleri



Fig. 5. Beyaz renkli hayıt çiçekleri

Karahayit'ta, hayıt ağacı ile tedavisi sağlanan diğer bir rahatsızlık, mide ağrısı ve mide bulantısıdır. Yerel halktan edinilen bilgiye göre, özellikle yazın sıcak havalarda güneş çarpması sonucu meydana gelen mide bulantılarında, yapraklar karın bölgesine sarılarak tedavi edilmektedir. Mide ağrısının tedavisinde ise, suda yalnızca hayıt yaprakları ya da hayıt yapraklarının defneyaprağı ile birlikte kaynatılması ile elde edilen sıvının çay şeklinde tüketilerek kullanıldığı belirlenmiştir. Aydın'da, Muğla'da ve Çanakkale'de yapılan araştırmalarda da halk tarafından mide rahatsızlıklarına karşı hayıtın kullanıldığı bilinmektedir<sup>21</sup>.

Yöre halkı tarafından, hayıt ağacının yaprakları uygulanarak tedavi edilen diğer bir rahatsızlık, özellikle yaşlılarda daha yoğun bir şekilde kullanıldığı belirlenen romatizmal ağrılardır. Bu uygulamada yapraklar ya doğrudan taze iken ağırlı bölgeye (çoğunlukla dizlere) sarılmakta ya da ezilerek konulmaktadır. Bazı kişilerin hayıt yapraklarını kaynattıktan sonra lapa haline getirerek ağırlı bölgeye sıcak uygulama yaptığı belirlenmiştir. Eklem ağrısına karşı tespit edilen bir uygulama da, taze yaprakların taşla ezildikten sonra kaynatılıp un ile karıştırılarak ısıtılması ve elde edilen sıcak bulamaç şeklindeki yakının zeytinyağı ilave edilerek ağırlı bölgeye sarılması ve 7-8 saat süresince ağırlı bölgede bırakılarak tedavi edilmesidir. Dioskorides<sup>22</sup> ve Plinius'tan<sup>23</sup>

<sup>16</sup> Dsc. Med. I. 135.

<sup>17</sup> Aksakal 2006, 903.

<sup>18</sup> Honda *et al.* 1996, 85; Tuzlacı – Sadıkoğlu 2007, 35, Tab. 1; Gülsoy 2011, 2; Bulut – Tuzlacı 2015, 277.

<sup>19</sup> Plin. nat. XXIV. 38.

<sup>20</sup> Gülsoy 2011, 2.

<sup>21</sup> Tuzlacı – Sadıkoğlu 2007, 35, Tab. 1; Tuzlacı – Bulut 2007, 50, Tab. 1; Gülsoy 2011, 2.

<sup>22</sup> Dsc. Med. I. 135.

<sup>23</sup> Plin. nat. XXIV. 38.

edinilen bilgiler, benzer uygulamanın, antikçağda, eklem-tendon rahatsızlıklarının tedavisinde kullanıldığını göstermektedir. Dioskorides<sup>24</sup> yapraklarının çıkık eklemler ve yaraların tedavisinde kullanıldığını aktarmıştır. Plinius<sup>25</sup> tuz, potasyum nitrat ve balmumu ile birlikte uygulandığında burkulmalarda, tohum ve yaprakların yakı olarak uygulandığında tendon hastalıklarında kullanılmasını önermiştir. Günümüzde Burdur'da hayıttan hazırlanan bir lapa, romatizmal hastalıklarda ağrılı bölgeye sarılmakta<sup>26</sup>, Denizli Buldan'da ise sirke, soğan, tarhana ve hayıt yaprakları ile hazırlanan bir yakı ağrılı bölgeye uygulanmaktadır<sup>27</sup>.

Yörenin kadınları tarafından, çeşitli kadın hastalıklarının tedavisi için de hayıt ağacından yararlanıldığı belirlenmiştir. Bunlar içerisinde en yoğun kullanılan tedavi yöntemi, adet düzensizliğine ve ağrılara karşı tohumların suda kaynatılarak çay şeklinde tüketilmesidir. Antikçağda hem Plinius<sup>28</sup>, hem de Dioskorides<sup>29</sup>, hayıt tohumlarının adet dönemindeki (*menstrüasyon*) düzensizliklerde (*emenagog* olarak) kullanılmasını önermiştir. Karahayıtlı kadınlar tarafından adet düzensizliğine karşı uygulanan yöntemin benzer amaçla Denizli Buldan ve Muğla Köyceğiz'de kullanıldığı görülmektedir<sup>30</sup>. Günümüzde yapılan bilimsel analizlerle, hayıtın, bu tip kadın hastalıklarının tedavisinde olumlu bir etkisinin olduğu kanıtlanmıştır<sup>31</sup>.



Fig. 6. Yaprak ve tohumlar

Karahayıtlı kadınlar tarafından tohumların demleme yöntemiyle çay şeklinde tüketilmesi, yumurtalıklarda oluşan iltihabın ve kistlerin tedavisinde kullanılmaktadır. Plinius<sup>32</sup> ve Dioskorides<sup>33</sup> antikçağda, rahimde oluşan iltihabi durumların tedavisi için hayıtı önermiş ancak, bitki ve tohumlarının kaynatılmasıyla elde edilen buharın kalça banyosu şeklinde yapılması gerektiğini aktarmışlardır. Yine Karahayıt'ta tohumların demleme yöntemiyle içilmesi, çocuk sahibi olmak isteyen kadınlarda doğurganlığı sağladığı ve arttırdığı için tüketilmesinin yanında kısırlık tedavisinde de kullanılmaktadır. Ancak antikçağda Dioskorides<sup>34</sup>, hayıtın doğum kontrolü amacıyla kullanıldığını aktarmakta ve kullanım bu yönüyle ayrılmaktadır.

Yöre halkı tarafından, hayıt ağacının şeker hastalıkları ile kalp ve damar hastalıklarının tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu hastalıklara karşı üç farklı yöntemin uygulandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, hayıtın yaprak ve tohumlarının; ikincisi ise yalnızca tohumlarının suda kaynatılıp çay şeklinde ve aç karna tüketilmesidir. Üçüncü yöntem, 5-6 adet tohumun ezilip baharat şeklinde yemeklerin üzerine serpilmesidir. Karaman'da tohumların kaynatılarak çay

<sup>24</sup> Dsc. Med. I. 135.

<sup>25</sup> Plin. nat. XXIV. 38.

<sup>26</sup> Özçelik – Balabanlı 2005, 1133.

<sup>27</sup> Ertuğ et al. 2004, 195.

<sup>28</sup> Plin. nat. XXIV. 38.

<sup>29</sup> Dsc. Med. I. 135.

<sup>30</sup> Aksakal 2006, 903; Sıcak et al. 2013, 73, 76, Tab. 1.

<sup>31</sup> Webster et al. 2006; Gül 2007, 16-32, 43; Gülsoy 2011, 4, 20-22; Demirtaş 2013, 44.

<sup>32</sup> Plin. nat. XXIV. 38.

<sup>33</sup> Dsc. Med. I. 135.

<sup>34</sup> Dsc. Med. I. 135.

şeklinde içilmesinin diyabete karşı<sup>35</sup>, Denizli Buldan'da ise kalp ve damar hastalıklarına karşı tedavi edici amaçlı kullanıldığı belirlenmiştir<sup>36</sup>.

Yöre halkı tarafından, bitkinin tohumları demlenerek tüketildiğinde, ayak şişkinliklerinin tedavisinde de kullanılmaktadır. Hippokrates<sup>37</sup>, Plinius<sup>38</sup> ve Dioskorides'in<sup>39</sup> de, hayıt tohumunun vücudunda şişlik oluşan ve su toplayan hastalara fayda sağladığını aktarması, antikçağdan günümüze benzer kullanımının devam ettiğini göstermektedir. Elde edilen diğer bir bilgi, hayıt yapraklarının kaynatılmasıyla elde edilen suyun, yörede "didişik" olarak adlandırılan egzama türü bir hastalıkta banyo uygulamasıyla tedavi edildiğidir. Çanakkale'de yapılan bir araştırmada da egzama tedavisinde hayıt ağacından yararlandığı tespit edilmiştir<sup>40</sup>.

Hayıt üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar 20. yüzyıl başlarında başlamış ve bu çalışmalar sonucunda tohumundan hazırlanan formüllerin daha etkili olduğu tespit edilmiştir<sup>41</sup>. Bugün halen özellikle adet düzensizliğinde, menopoz döneminde, mastodini ve kısırlık tedavisinde, bebek emziren kadınların sütünü arttırma amacıyla, hamilelikte düşüklere engellemek amacıyla, egzamada, sinirsel hastalıklarda ve akne tedavisinde kullanılmaktadır<sup>42</sup>.



Fig. 7. Hayıt ağacının kullanımları ile ilgili bilgilerin ve yöntemlerin kayıt altına alınması.



Fig. 8. Karahayıtlı kadınlarla yapılan yüz yüze görüşmeler.

### Sepet, Kelter ve Sapan Yapımında Kullanımı

Yöre halkından edinilen bilgilere göre, hayıt ağacının dalları bölgede yakın bir zamana kadar özellikle incir ile üzümler için sepet ve küfe (kelter) yapımında kullanılmaktaydı. Ancak yörede hayıtın artık kullanılmadığı, sepet yapımını devam ettiren kişilerin kargıyı tercih ettiği ancak bu üretimin de günümüzde azaldığı ve tükenmekte olduğu aktarılmıştır. Plinius<sup>43</sup> da antikçağda hayıt dallarının sepet yapımında kullanıldığını belirtmektedir. Günümüzde halen, hayıt dalları Anadolu'nun birçok yöresinde<sup>44</sup>, Hellas gibi farklı coğrafyalarda sele/sepet yapımında kullanılır.

<sup>35</sup> Arituluk – Ezer 2012, 198.

<sup>36</sup> Aksakal 2006, 903.

<sup>37</sup> Hippokr. *Ulc.* 4.

<sup>38</sup> Plin. *nat.* XXIV. 38.

<sup>39</sup> Dsc. *Med.* I. 135.

<sup>40</sup> Bulut – Tuzlacı 2015, 277.

<sup>41</sup> Gülsoy 2011, 4.

<sup>42</sup> Gül 2007, 16-32, 43; WHO 2009, 12-23; Gençler – Özkan 2010, 56; Gülsoy 2011, 4, 20-22; Demirtaş 2013, 44; Sezik *et al.* 2013, 48-53.

<sup>43</sup> Plin. *nat.* XXIV. 38.

<sup>44</sup> Denizli'nin Buldan İlçesi'nde, Balıkesir Havran ve Burhaniye'de, Muğla ve Mersin'de yapılan araştırmada, sepet



makta ve bu uygulamanın antikiteden günümüze dek hiç değişmediği görülmektedir<sup>45</sup>. Ağacın dallarının sert, esnek ve kırılmasının zor oluşu, bitkinin halen sepet yapımında tercih edilmesinde en önemli etkindir.

Hayıt dallarının kullanımı ile ilgili diğer bir bilgi, dalların kesildikten hemen sonra esnek ve sağlam yapısından dolayı sapan yapımında ve süpürge bağlamada tercih edildiğidir. Yöredeki bazı erkeklerin, çocukluk çağlarında, kuş avlamak için hayıt dalından yapılmış sapan çatalı kullandığı öğrenilmiştir.

### Haşerelere Karşı Kullanımı

Hayıt dallarının yörenin kadınları tarafından, 15-20 yıl öncesine kadar çamaşır yıkamada kullanıldığı, bu uygulamanın ise kumaş ve yünlerden bit, pire ve diğer haşerelerin uzak tutulması amacıyla yapıldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan yine dallar, yatak ve yorganların arasına konularak güveleri engellemek amacıyla kullanılmıştır. Dioskorides<sup>46</sup> ve Plinius'un<sup>47</sup> verdiği bilgiler, ağacın antikçağda, bazı zehirli hayvan ısırıklarında (yılan ve örümcek) tedavi edici özellikte kullanıldığını<sup>48</sup>, ayrıca bu zehirli hayvanların uzak tutulmasını sağlamak amacıyla hem dalların, hem de yaprakların kullanıldığını göstermekte ve kullanımın benzer amaçla ancak farklı uygulamayla devam ettiği görülmektedir. Baytop, Anadolu'daki bazı yörelerde, hayıt ağacı tohumları ve yapraklarından yapılan tozun, yünlü kumaşların güvelenmesini engellemek amacıyla kullanıldığını aktarmıştır<sup>49</sup>. Bazı herbaryumlarda, kurutulmuş bitkilerin böcekler tarafından yenmesini önlemek amacıyla hayıt tohumları kullanılmaktadır (Fig. 9).



Fig. 9. Akdeniz Üniversitesi Herbaryumu'nda kullanılan *Vitex agnus-castus L.* tohumları (Foto. Akdeniz Üniversitesi, Herbaryum Arşivi).

### Esansiyel Kullanımı

Hayıt çiçekleri ve yapraklarının, yöre halkı tarafından, geçmiş yıllarda (15-20 yıl öncesi), parfümlerin içerisinde esans olarak kullandığı öğrenilmiştir. Yine aynı tarihlerde, buradaki sıcak su ve çamurla çamaşırların yıkandığı ve bölgede bulunan suyun kötü, keskin bir kokuya sahip olması nedeniyle kokuyu bastırmak için suyun içerisine hayıtın dal ve yapraklarının eklendiği öğrenilmiştir.

### Besin Amaçlı Kullanımı

Hayıt ağaçlarının yörede sık görüldüğü yakın tarihte, arılar tarafından hayıt çiçeklerinden yapılan balın sevilerek tüketildiği ancak bugün ağaçların azalması nedeniyle üretilmediği öğrenilmiştir.

yapımında, dallarının dayanıklılığından dolayı hayıt ağacının kullanıldığı ve özellikle üzüm selelerinde hayıtın tercih edildiği tespit edilmiştir (Ertuğ *et al.* 2004, 199, Lev. 9, Res. 33-34; Ertuğ 2006, 678; Gül 2007, 42; Polat *et al.* 2013, 5; Kadioğlu 2013, 167). Yine hayıtın bol bulunduğu yerleşimlerde, günümüzden kısa bir süre öncesine kadar hayıt dallarından çit evler örülmektedir (Kadioğlu 2013, 159-160).

<sup>45</sup> Forster 1952, 59; Baytop 1984, 252; Dülger *et al.* 2002, 2; Ertuğ 2006, 673.

<sup>46</sup> Dsc. *Med.* I. 135.

<sup>47</sup> Plin. *nat.* XXIV. 38.

<sup>48</sup> Hayıt, günümüzde halen arı sokmalarına karşı tedavi edici amaçlı kullanılmaktadır (Bayraktar 2008, 43).

<sup>49</sup> Baytop 1984, 252.

## Sonuç

Adını, yerleşim yerinde bolca bulunan hayıt ağaçlarından alan Denizli *Karahayıt* yerleşimi, günümüzde bu ağaçların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Yaptığımız alan çalışmaları sonucu, bölgedeki hayıt ağaçlarının gün geçtikçe azaldığı, hayıt ağacıyla ilgili geçmişten gelen bilgi birikiminin de giderek tükenmeye başladığı ve modernleşmeye bağlı olarak kullanımının gitgide azaldığı belirlenmiştir. Hayıt ağaçlarının, evlerin olduğu bölgelerde çok sınırlı sayıda kaldığı ancak yapılaşma olmayan yerlerde görülebildiği, Pamukkale travertenlerinin etrafını çevreleyen yol güzergâhında ve Hierapolis antik kentin 1. derece sit alanı içerisinde yoğun bir şekilde hem çalı hem de ağaç formunda bulunduğu tespit edilmiştir. Bölgenin toprak yapısının ve iklim koşullarının hayıt bitkisinin yetişmesine sağladığı uygun ortam, hayıtın binlerce yıldır bu topraklarda yetiştiğini ve antikitede de burada yaşayan insanlar tarafından kullanıldığını düşündürmektedir.

Antikçağdan günümüze dek birçok hastalığın tedavisinde kullanılan hayıt ağaçlarının, Karahayıt'ta da yoğun bir şekilde halk tıbbında tedavi amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tedavilerde rahatsızlığın çeşidine bağlı olarak taze yapraklar veya tohumlar tercih edilmiş ve yukarıda detaylı bir şekilde bahsettiğimiz şekliyle farklı tipte reçeteler uygulanmıştır. Karahayıtlılar tarafından karın ağrısı, bağırsak gazları, ishal, mide ağrısı, mide bulantısı, romatizmal ağrılar ve eklem ağrıları, adet düzensizlikleri ve rahim iltihapları, kısırlığın tedavisi ile doğurganlık gibi çeşitli kadın rahatsızlıkları, şeker hastalığı, kalp ve damar hastalıkları, egzama, vücutta şişlik ve su toplama gibi birçok hastalığın tedavisinde bugün halen kullanımı devam etmekte ve birçok uygulamanın antikçağdan günümüze hiç değişmeden aktarıldığı görülmektedir. Yerleşimde hayıt dallarından yapılan sepet örme sanatının ise kısa bir süre önce yerini kargıya bıraktığı öğrenilmiştir. El sanatları dışında, çocukların sapan yapımında da hayıtın dallarının kullanıldığı belirlenmiştir. Antikçağdan süregelen diğer bir uygulama hayıtın haşerelere karşı kullanımudur. Özellikle çamaşır yıkama sırasında bit ve pireleri uzaklaştırmak amacıyla, evlerde yorgan gibi güvelenebilecek eşyaların güveden korunması amacıyla kullanıldığı belirlenmiştir. Yine kısa bir süre öncesine kadar hayıtın esans olarak parfümlerin içerisinde kullanıldığı, çamaşır yıkama sırasında hem kötü kokuyu gidermesi, hem de koku vermesi amacıyla yıkama suyu içerisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bölgede hayıt ağaçlarının eskiden daha yoğun olmasından dolayı hayıt çiçeklerinden arıların bal yaptığı ancak günümüzde ağaçların azalmasına da bağlı olarak bu balın üretilmediği bilgisine ulaşılmıştır.

Karahayıtlılar tarafından çok uzun zamandan beri birçok alanda kullanılan ve ismini yerleşime de veren hayıt ağacının, yerel yönetimler tarafından sahip çıkılması ve korumaya alınması, yörenin simgesi haline getirilmesi, tanıtılması ve buradaki halkın bu konuda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Yaptığımız alan çalışmasında, hayıt ağacının yörede daha çok kadınlar tarafından bilindiği ve yoğun bir şekilde kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak günümüzdeki kullanımının oldukça azaldığı ve neredeyse yok olmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Bunun sebebi ise yerleşim sahiplerinin, kültürel değişimlere ve modernleşmeye bağlı olarak hazır ürünlere daha kolay ve kısa sürede ulaşmalarındır. Ağacın kullanımıyla ilgili bilgilere, daha çok 40-85 yaş aralığındaki kişiler tarafından ulaşılmış, genç nüfusun yerleşim ismi ve hayıt kullanımıyla ilgili bilgilerinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

**BİBLİYOGRAFYA****Antik Kaynaklar**

- Dsc. *Med.* (= Dioscorides Pedianus, *De Materia Medica*)  
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Dioscorides Pedianus, *De Materia Medica: Being an Herbal with many other medicinal materials*. Ed. T. A. Osbaldeston. Johannesburg 2000.
- Gal. *Met. Med.* (= Galen, *Therapeutikes Methodou*)  
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Galen, *Method of Medicine*. Ed. I. Johnston. Cambridge 2011.
- Hippokr. *Ulc.* (= Hippokrates, *De Ulceribus*)  
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Hippocrates, *De Ulceribus*. Ed. C. D. Adams. New York 1868.
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus, *Naturalis Historiae*)  
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Plinius, *The Natural History*. Ed. J. Bostock. London 1855.

**Modern Literatür**

- Arituluk – Ezer 2012 Z. Arituluk – C. N. Ezer, “Halk Arasında Diyabete Karşı Kullanılan Bitkiler (Türkiye-II)”. *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi* 32/2 (2012) 179-208.
- Aksakal 2006 N. Aksakal, “Buldan’da Şifalı Bitkiler ve Halk Hekimliği Uygulamaları”. Eds. İ. Ertuğrul – T. Tok, *Buldan Sempozyumu Bildirileri*, 23-24 Kasım 2006. Ankara (2006) 901-908.
- Bayraktar 2008 N. Bayraktar, *Antik Devirde Anadolu Hekimler*. İstanbul 2008.
- Baytop 1963 T. Baytop, *Türkiye’nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*. İstanbul 1963.
- Baytop 1984 T. Baytop, *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*. İstanbul 1984.
- Baytop 2007 T. Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara 2007.
- Blamey – Grey Wilson 1993 M. Blamey – C. Grey Wilson, *Mediterranean Wild Flowers*. London 1993.
- Bulut – Tuzlacı 2015 G. Bulut – E. Tuzlacı, “An Ethnobotanical Study of Medicinal Plants in Bayramiç (Çanakkale-Turkey)”. *Marmara Pharmaceutical Journal* 19 (2015) 268-282.
- Davis 1982 P. H. Davis, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Vol. VII. Edinburgh 1982.
- Demirtaş 2013 A. Demirtaş. *Isırgan Otu (Urtica dioica L.), Papatya (Matricaria chamomilla L.) ve Hayıt Meyvesi (Vitex agnus-castus L.) Ekstraktlarının Normal Koşullarda ve Asidoz Koşullarında Rumen Mikrobiyal Fermentasyonuna in vitro Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2013.
- Doğan et al. 2008 Y. Doğan, G. Ay – E. Kozuharova, “A Study on the Anatomical Characteristics of *Vitex agnus-castus* (Verbenaceae)”. *Phytologia Balcanica* 14/1 (2008) 97-101.
- Doğan – Mert 1998 Y. Doğan – H. H. Mert, “An Autecological Study on the *Vitex agnus-castus* L. (Verbenaceae) Distributed in West Anatolia”. *Turkish Journal of Botany* 22 (1998) 327-334.
- Dülger et al. 2002 B. Dülger, E. Uğurlu – F. Gücin, “*Vitex agnus-castus* L. (Hayıt)’un Antimikrobal Aktivitesi”. *Ekoloji Çevre Dergisi* 45 (2002) 1-5.
- Ertem 1974 H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Florası*. Ankara 1974.
- Ertuğ et al. 2004 F. Ertuğ, G. Tümen, A. Çelik – T. Dirmenci, “Buldan (Denizli) Etnobotanik

- Alan Araştırması". *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 2 (2004) 187-218.
- Ertuğ 2006 F. Ertuğ, "Turkey, 'Baskets of the World' the Social Significance of Plaited Crafts". Eds. D. Novellino – F. Ertuğ, *Proceedings of the IV<sup>th</sup> International Congress of Ethnobotany*, 21-26 August 2005. İstanbul (2006) 673-679.
- Forster 1952 S. E. Forster, "Trees and Plants in the Greek Tragic Writers". *Greece&Rome* 21/62 (1952) 57-63.
- Gençler-Özkan 2010 A. M. Gençler-Özkan, "Binlerce Yıllık Deneyim: Tarihte Tıbbi Bitkiler, Antik Çağlardan Günümüze *Vitex agnus-castus*". *Modern Fitofarmakoterapi ve Doğal Farmasötikler* 1/3 (2010) 56-58.
- Göktürk 2015 R. S. Göktürk, "Phaselis Antik Kenti Florası I". *Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies* 1 (2015) 81-131.
- Gül 2007 A. Gül, *Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar Vitex agnus-castus*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara 2007.
- Gülsoy 2011 G. Gülsoy, *Vitex agnus-castus* (Hayıt) *Meyvelerinin Fitoterapi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 2011.
- Güner 2012 A. Güner, *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler)*. İstanbul 2012.
- Honda et al. 1996 G. Honda, E. Yeşilada, M. Tabata, E. Sezik, T. Fujita, Y. Takeda, Y. Takaishi – T. Tanaka, "Traditional Medicine in Turkey VI, Folk Medicine in West Anatolia: Afyon, Kütahya, Denizli, Muğla, Aydın Provinces". *Journal of Ethnopharmacology* 53 (1996) 75-87.
- Kadioğlu 2013 Y. Kadioğlu, "Germencik'te Bahçe Tarımına Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Bir Geçici Yerleşme Türü: İncir Damları". *Marmara Coğrafya Dergisi* 27 (2013) 155-171.
- Karamanoğlu 1977 K. Karamanoğlu, *Farmasötik Bitkiler*. Ankara 1977.
- Küçük 2010 P. Küçük, "Lügat-i Müşkilat-ı Ecza'da Türkçe Bitki Adları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (2010) 401-415.
- Özçelik – Balabanlı 2005 H. Özçelik – C. Balabanlı, "Burdur İlinin Tıbbi ve Aromatik Bitkileri". *I. Burdur Sempozyumu: Bildiriler 2, 16-19 Kasım 2005*. Burdur (2005) 1127-1136.
- Öztürk et al. 1990 M. Öztürk, Ö. Seçmen, Y. Gemici – G. Görk, *Plants and Landscape in Aegean Region of Turkey*. İzmir 1990.
- Polat et al. 2013 R. Polat, F. Satıl – S. Selvi, "Havran ve Buhraniye (Balıkesir) Yörelerinde El Sanatlarında Yararlanılan Bitkiler Üzerine Etnobotanik Araştırmalar". *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 29/1 (2013) 1-6.
- Sezik et al. 2013 E. Sezik, G. Özkök – M. Sezik, "Vitex agnus castus L. Preparatı ile Retrospektif bir Çalışma". *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 20/2 (2013) 48-53.
- Sıcak et al. 2013 Y. Sıcak, Ö. F. Çolak, V. İlhan, E. Sevindik – N. Alkan, "Köyceğiz Yöresinde Halk Arasında Yaygın Olarak Kullanılan Bazı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler". *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi* 4/2 (2013) 70-77.
- Tanker et al. 1993 N. Tanker, M. Koyuncu – M. Coşkun, *Farmasötik Botanik*. Ankara 1993.
- Tanker et al. 2007 N. Tanker, M. Koyuncu – M. Coşkun, *Farmasötik Botanik*. Ankara 2007.
- Thompson 1949 R. C. Thompson, *A Dictionary of Assyrian Botany*. London 1949.
- Tuzlacı – Bulut 2007 E. Tuzlacı – E. G. Bulut, "Turkish Folk Medicinal Plants, Part VII: Ezine (Çanakkale)". *Journal of Faculty Pharmacy of Istanbul University* 39 (2007) 39-51.
- Tuzlacı – Sadıkoğlu 2007 E. Tuzlacı – E. Sadıkoğlu, "Turkish Folk Medicinal Plants, Part VI: Koçarlı (Aydın)". *Journal of Faculty Pharmacy of Istanbul University* 39 (2007) 25-37.
- Webster et al. 2006 D. E. Webster, J. Lu, S. N. Chen, N. R. Farnsworth – Z. J. Wang, "Activation of

the  $\mu$ -opiate receptor by *Vitex agnus-castus* methanol extracts: Implication for its use in PMS". *Journal of Ethnopharmacology* 106 (2006) 216-221.

Who 2009

World Health Organization, *Who Monographs on Selected Plants* 4. Spain 2009.